

ÖT KELET-KÖZÉP-EURÓPAI FŐVÁROS KÖZPONTRENDSZERÉNEK ÖSSZEVETÉSE FEJLESZTÉSI TERVEIK ALAPJÁN

LOSONCZY ANNA KORNÉLIA – ORBÁN ANNAMÁRIA – BENKŐ MELINDA

A COMPARISON OF THE SYSTEM OF CENTERS IN THE URBAN
DEVELOPMENT PLANS OF CENTRAL AND EASTERN EUROPEAN CAPITALS

Abstract

Focusing on capital cities of Central and Eastern Europe with different urban development traditions, this study compares the urban development plans in force in Budapest, Vienna, Prague, Belgrade, and Bucharest. The plan analysis is complemented by population and spatial data for cities to help understand center-periphery relations. These five cities share an important common characteristic: in the 20th century they have undergone planned expansion in the wake of rapid urbanisation and nation-state aspirations. In the process, former independent settlements, including urban, suburban, and rural areas, were annexed to the capital, and continued to exist as part of a metropolis. The analysis is based on the understanding of the terminology and methodology of the structure plans, but the fundamental question is how these plans deal with the local centers within the expansion area. By comparing the historical system of centers with the current structure plans, it is possible to determine the extent to which local centers within the annexed area are involved in the functioning of the ‘compact city.’ The result of the research is that the delimitation of the area of the compact city and the periphery in a sufficiently distinctive way is crucial, thus integrating centers with appropriate connectivity into the overall urban operation.

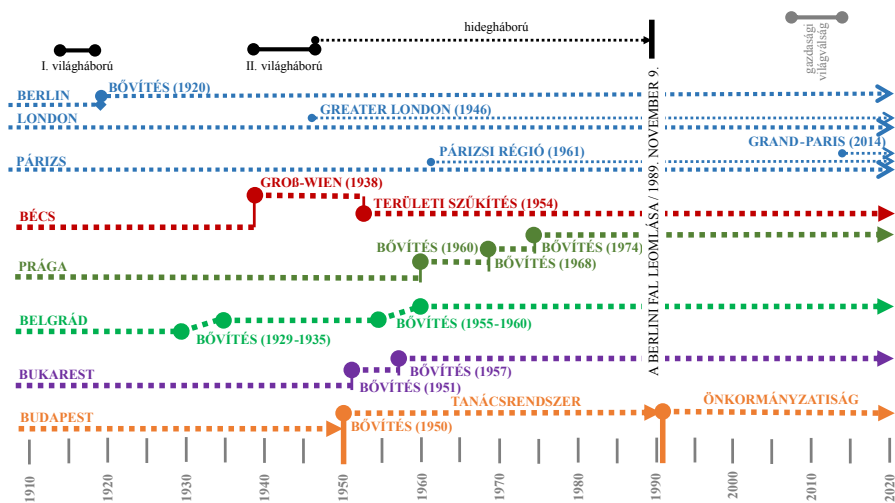
Keywords: Central and Eastern Europe, city center, structure planning, outskirts, suburbanization

Bevezetés

A tanulmány elsődleges célja egy nagyobb kutatás keretében annak vizsgálata, hogy Budapest Főváros hatályos központfejlesztési terve (BFVT 2013) hogyan illeszkedik a kelet-közép-európai településfejlesztési keretrendszerbe és terminológiába. Az összehasonlító elemzés tárgyát olyan szomszédos kelet-közép-európai nagyvárosok fejlesztési tervei képezik, amik nemcsak a terület és népesség szempontjából mérhetők össze Budapesttel, hanem a 20. század közepén hasonló városbővítési akción is keresztülmentek. Az összehasonlítás egységes szempontrendszer alapján történik, de fontos a tervek módszertanának feltárása, mélyebb megértése is, amelynek következtében esetenként ki kell térni a helyi sajátosságokra, tervi hagyományokra. A tanulmány hipotézise, hogy Budapest és a szomszédos fővárosok fejlődési és fejlesztési jellegzetességei hasonlóak, így az elővárosi központrendszer kezelésével kapcsolatban is mintaként szolgálhatnak egymás számára.

A tanulmány alapkérdése, hogy a tervek hogyan kezelik a közigazgatási bővítési területet és az azon belüli (örökölt, meglévő és tervezett) helyi központokat. Ennek a komplex kérdésnek a megválaszolásához az alábbi részkérdéseket kell feltenni: Milyen a központrendszer jellege és hierarchiája, azaz hány szintű a központrendszer? A bővítési területen lévő központok milyen szinten vannak a hierarchiában, illetve egyáltalán szerepelnek-e a központfejlesztési tervekben? Mennyire szempont az önálló identitások megőrzése a történeti településközpontok esetében?

Az elemzett települések kiválasztásának legfontosabb kritériuma, hogy Magyarországgal szomszédos – kelet-közép-európai – államok fővárosai (azaz az ország közigazgatásának központjai) képezzék az összehasonlítás alapját. A második szempont, hogy a kiválasztott városok egy nagyon fontos közös vonással rendelkeznek: a XX. század folyamán, a gyors urbanizáció és a nemzetállami törekvések hatására, az európai világ- városok (London, Párizs, Berlin, Moszkva) mintájára tervszerű bővítésen estek át. Három esetben a szakirodalom még mindig rendszeresen használja a „Nagy-...” elnevezést (*Nagy-Budapest, Groß-Wien, Velká Praha*) a megnövelt települési területre. A szelekció harmadik kritériuma a népességszám: a település egymillió fölötti lakosságszámmal feleljen meg a nagyváros (metropolisz) követelményének, de még ne minősüljön megalopolisznak, azaz lakosságszáma ne érje el a 3 millió főt. A szelekció eredménye így öt főváros: Budapest, Bécs, Prága, Belgrád és Bukarest. A kelet-közép-európai fővárosok bővítési ütemezését a három legfontosabb nyugat-európai világváros bővítési akcióival összefüggésben az 1. ábra foglalja össze.

1. ábra A városbővítési akciók idővonala
 Figure 1 Timeline of urban extension actions
 Forrás/Source: saját szerkesztés / own representation

Az összehasonlíthatóság érdekében a tanulmány azonos felépítéssel és szempontrendszerrel elemzi az 5 fővárost: Budapestet, Prágát, Bécsset, Belgrádot és Bukarestet. Az értelmezhetőség és a beágyazhatóság miatt röviden ismerteti a városok közigazgatási és tervezési rendszerét, a tervek kontextusát. A megfelelő tervlapok megkeresése és ábrázolása összehasonlítható formára (egymáshoz képest arányos területtel) az eredeti és a bővítés utáni terület ábrázolásával szintén a kutatás egyik lényeges eredménye. Az összehasonlító elemzés fejezet a hasonlóságok és a különbségek azonosítását, az összefoglalása pedig Budapest számára releváns és nem releváns eszközök feltérképezését tartalmazza.

A kelet-közép-európai nagyvárosok jellegzetességei

A kiválasztott városok történelmi fejlődésre visszavezethető hasonlóságai a regionális léptékben értelmezett közös létezés, együttthatások miatt jól kimutathatók. A régiót

Nyugat-Európához képest megkésett fejlődés jellemezte (KOVÁCS Z. 2002), majd a XIX. század 2. felében robbanásszerű fejlődés kezdődött, amelynek következménye az urbanizáció és a szuburbanizáció lett. A kelet-közép-európai fővárosokra erőteljes mintakövetés, a felzárkózásra való törekvés volt jellemző: a várostervezők kisebb változtatásokkal, de a nyugat-európai módszertant alkalmazták, és az ottani tervezésmódot alkalmazott fogalmakkal éltek. A rurális népesség aránya eleve magas volt ezekben az országokban, amire ráerősített a két világháború közötti „egy ország – egy nagyváros” fejlesztéspolitika – az országok a nemzetállami törekvéseiket egymás kárára is érvényesítették. A fejlesztési (stratégiai) tervezés mint műfaj csak az első világháború után jelent meg modernista alapelvekkel (DOYCHINOV, G. et al. 2015). Lényeges eltérés a városok között, hogy Ausztria, Csehország és Magyarország az Osztrák-Magyar Monarchia, míg Szerbia és Románia az oszmán-török települési hagyományokat követi.

A kommunista hatalomátvételt követően (természetesen Bécs kivételével) az erőltetett iparosítás és a tervutasításos gazdálkodás mentén zajlott a városfejlesztés, és a kontrollálni óhajtott, de a gyakorlatban nem megfelelően gátolt folyamatok voltak jellemzőek (ENYEDI GY. 1988). A tervezésben létezett egy ideális állapot mint végcél, ami a meglévő helyzettől erősen elrugaskodott – miközben a spontán folyamatokat negligálták vagy elfojtották. A kiválasztott nagyvárosok közül egy város, Bécs kivételével mindegyik a vasfüggönyön túli „keleti blokkba” tartozott. Ez az időszak ugyanakkor Bécset is érzékenyen érintette, mivel a nyugat-európai blokk perifériájának számított.

Az 1989–1890-es rendszerváltás robbanásszerű társadalmi-gazdasági és városfejlesztési változásokat hozott minden posztkommunista országban, ahol a posztfordi átmenet és a globális hálózathoz való csatlakozás egyik napról a másikra zajlott le (KOVÁCS Z. 2002). Ezek a hirtelen társadalmi-gazdasági és térbeli változások azonban még az úgynevezett szocialista blokkon belül sem egységesek, hiszen ezt az általuk megtett sajátos nemzeti fejlődési út is befolyásolta. Ugyanakkor a kommunizmus idején a fővárosokat és az új iparvárosokat úgy tervezték, hogy a gyors modernizációt és iparosodást szolgálják. Bár a szocialista álmom az idealizált, teljes értékű „*homopolisz*” sehoh nem valósult meg, minden egyes kelet-európai szocialista országban ennek megvalósítása volt a cél; ezzel szemben az 1989–1890-es rendszerváltás után ezek a városok inkább a „*heteropolisz*” (GENTILE, M. et al. 2012, p. 294) irányába mozdultak el, mivel különböző politikai, intézményi, közigazgatási és társadalmi-gazdasági irányokban fejlődtek. A rendszerváltás után a kapitalizmus és a nyugati tőke beáramlása felkészületlenül érte a szocialista blokkot, és a teljes kelet-közép-európai régióban a felelőtlen területhasználat, a túlépítés, a telespekuláció és a korrupció vált általánossá (DOYCHINOV, G. et al. 2015). A belvárosi (köztér-)rehabilitáció révén a turisztikai térhálózat kiterjedtebbé vált, így az ágazatban Budapest, Bécs és Prága egymás régiós vetélytársaivá váltak (KÁDÁR, 2015). Az ún. *posztoszocialista szuburbanizáció* (SÝKORA, L.–STANILOV, K. 2014) a periféria kizsákmányolását eredményezte az egész régióban, ami a népesség kiáramlása mellett a termelő és szolgáltató funkciók kitepülésével járt (KOVÁCS Z. 2002). A városok szétterülésének trendjét ENYEDI GY. (1988) *relatív dekoncentrációnak* nevezte. A posztfordi átalakulás következtében a városok szövete felbomlott, *mozaikos*á vált (EGEDY T. 2021).

Az 1979-ben Londonban megjelent *The Socialist City* című könyv az elsők között vállalkozott a kommunista városi területek és téri modellek általános jellemzésére, és megpróbált egy egyszerűsített elméletet felállítani ezen városok szerkezetének leírására (FRENCH, R.A.–HAMILTON F.E. 1979). Nyolc zónát különböztetnek meg: az eredeti területen belül megkülönböztetik a történelmi városmagot a második világháború előtti kapitalista korszakban keletkezett településrészekről. A nagy kommunista külváros egy

átmeneti zónából, az 1950-es évek szocialista-realista lakásépítéseinek területéből, az 1960-as és 1970-es évekből származó modern lakónegyedekből, egy szabad vagy erdő-sített védőövezetből, egy ipari övezetből, valamint a vidékies területekből áll. SÝKORA, L. (2009) modellje négy kategóriát különböztet meg: a központot (amely lehet történeti vagy nem); a belvárost; a lakótelepet mint önálló egységet; valamint a perifériát (a szocialista változatban) vagy a külvárost (a posztszocialista változatban).

Mégis, ahogy BERTAUD, A. (2004) összefoglalta, „*a kelet-közép-európai városok végső soron inkább európaiak, mint szocialisták*”, bár kiemelt néhány kulcsfontosságú terület-használati problémát az európai posztkommunista városok esetében: a kiskereskedelmi és szolgáltatási terület hiányát a belvárosban; az államszocialista nagy lakótelepeket; a belvároshoz közeli (használt vagy használaton kívüli) ipari területeket; valamint a gyenge és rosszul karbantartott városi infrastruktúrát. Ha szemantikusan modelleztünk akarunk alkalmazni kortárs városainkra, akkor elegendő három részt megkülönböztetni: (a) a belvárost, amely a város identitásának alapja; b) az átmeneti zónát, amely egy heterogén terület öröklött és kortárs részekkel; c) a külső zónát, amely félúton áll a vidékies területek és a külvárosok között, ideértve a korábban önálló településeket, a peremvárosokat, a lakótelepeket, a családi házas részeket (*pavillonnaire*), az ipari vagy mezőgazdasági területeket, a zöldterületeket stb. (BENKŐ M. – KISSFAZEKAS K. 2019). A területi funkcionális tagolás mellett kiterjedt szakirodalom foglalkozik a városközpont-modellek hálózatelmélet alapú megközelítésével: többek között BARABÁSI A-L. (2002), BATTY, M. – LONGLEY, M. (1994), BERTAUD, A. (2013) és WEST, G. (2017) máig érvényesnek tekintik CHRISTALLER, W. *Die zentralen Orte in Süddeutschland* című tanulmányát (1933 – In: SHANE, D. G. 2011).

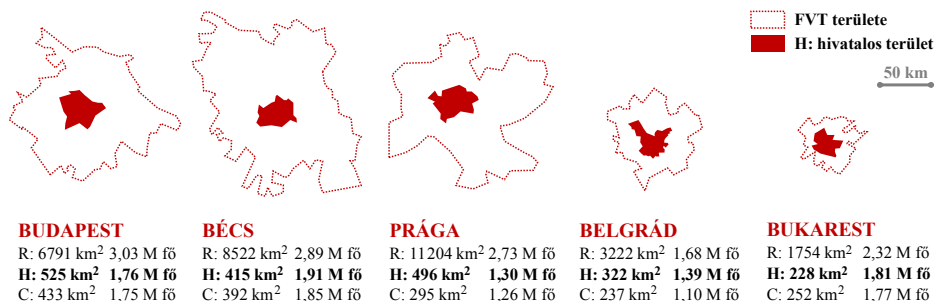
Népszámsági és területi adatok

A kortárs nagyvárosok a gyakorlatban agglomerációjukba integráltak, a városkörnyéki településekkel egységben léteznek, ezért a jelen tanulmány szempontjából kiemelkedően fontos annak bemutatása, hogy a teljes agglomeráció területe és népessége hogyan aránylik a főváros közigazgatási területéhez és az azon belüli népességhez. BOURDEAU-LEPAGE, L. és HURIOT, J-M. (2002) azt állítja, hogy a metropolizáció a kialakulóban lévő nagyvárosi funkciók koncentrációját jelenti, amelyek központi elhelyezkedésre törekkeznek. Elméletük szerint a városodás folyamata alapvetően az agglomerációtól függ, mivel csak a városi agglomerációs erők egy minimális küszöbértéke felett következnek be. Az agglomerációs várostest pontos lehatárolására számos módszertan létezik, ezért az Európai Unió területén kanonizált adatokat (Eurostat) használtunk, amelyek mind az öt város területére rendelkezésre állnak, és emiatt a magyar szakmai közegben (KSH) is használatosak. Meghatározó földrajzi-területi szempont, hogy mind az öt város folyópartra épült; három város (Bécs, Budapest, Belgrád) identitásában, fejlődésében központi szerepe volt a Duna-parti elhelyezkedésnek. A városok közigazgatási területe 200–600 km² közötti méretű, ami nagy különbség, és a tervek módszertanára nézve számos következménye van, ugyanakkor a települések még összevethetők.

A 2. ábrán és az 1. táblázatban az alábbi mutatók szerepelnek:

- A várostérség (metropolitan region) adatai: hivatalos méret, népesség és népsűrűségi adatok. Messze Bukarest a legsűrűbb agglomeráció, amit a kis területre való koncentráció okoz; Prága agglomerációja a legritkábban lakott, mert óriási a területe (FLORCZYK, A. et al. 2019).
- A funkcionális várostérség (functional urban area = FUA) a város területét és a munkaerőpiaci viszonyok miatt odaingázók által ritkábban lakott területet (commuting zone) jelenti (COPERNICUS 2018).

- A fővárosok alapadatai: a hivatalos terület, a népesség és a népsűrűség alapján Bukarest messze a legsűrűbb, Budapest és Prága a legritkább (Eurostat 2023).
- A GHSL Urban Centre Database (FLORCZYK, A. et al. 2019) adatbázisa alapján Budapest és Bécs központi területei nagyobbak. A beépített terület a központi területeken belül Budapest és Bécs esetében a legnagyobb; nem megfelelő módon Budapest a legritkább, Bukarest pedig a legsűrűbb.

2. ábra A kiválasztott városok népességi és területi adatainak összehasonlítása az agglomerációs adatokkal együtt
 Figure 2 Comparison of population and spatial data for selected cities with agglomeration data

Forrás/Source: Eurostat 2023; FLORCZYK, A. et al. 2019.

Jelmagyarázat/Legend: R = városrész / metropolitan region (Eurostat 2023), H = hivatalos adatok / official data (Eurostat 2023), C = centrum mérete / size of urban centre (FLORCZYK, A. et al. 2019)

I. táblázat – Table 1

A funkcionális városrészek adatainak összevetése
 Comparison of data for functional urban areas

Szempont	Budapest (HU)	Bécs (AT)	Prága (CZ)	Belgrád (RS)	Bukarest (RO)
R / Városrészek adatai (FLORCZYK et al., 2019)					
Városrész hivatalos mérete (km ²)	6791	8522	11204	3222,6	1754
Városrész népessége (fő)	3033638	2890577	2733081	1685563	2327057
Városrész népsűrűsége (fő/km ²)	447	339	244	523	1327
FVT / FUA (COPERNICUS, 2018)					
Funkcionális városrész népessége (fő)	2977647	2929389	2202321	1679582	2199796
H / Város adatai (Eurostat, 2023)					
Mérete (km ²)	525	415	496	322	228
Népessége (millió fő)	1,76	1,91	1,30	1,39	1,81
Népsűrűsége (fő/km ²)	335	460	262	432	794
C / GHSL (FLORCZYK et al., 2019)					
Urban centre mérete (km ²)	433	392	295	237	252
Urban centre népessége (fő)	1758468	1856676	1126681	1106870	1774128
Urban centre népsűrűsége (fő/km ²)	4061	4736	3819	4670	7040
Beépített terület (km ²)	287,5	247	166,26	119,55	167,22
Beépített terület egy lakosra vetítve	163	133	148	108	94

Forrás/Source: Eurostat 2023, FLORCZYK, A. et al. 2019

Az öt város központrendszerének bemutatása

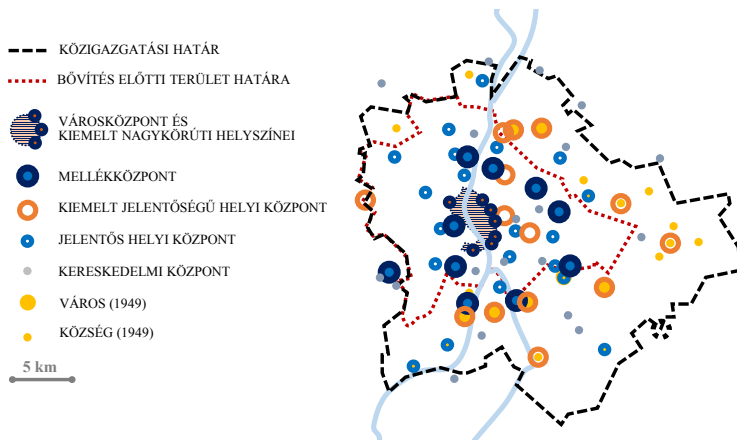
Budapest központrendszere

Az első Nagy-Budapest-terv (BÁRCZY I. – HARRER F. 1908) a XX. század elején született meg, és a legfőbb célja az volt, hogy Budapest Magyarország új fővárosává váljon. Tervezett lakossága 6 millió fő volt. Az első világháború és a trianoni békeszerződés következtében Budapest bővítését elnapolták, területe az 1873-ban megvalósult formára szorítkozott. Az akkori agglomeráció – amely ma nagyrészt az ún. elővárosi zóna része – lakossága a két világháború közötti időszakban gyorsan, a gyenge központi kontroll miatt jórészt tervezetlenül növekedett, szinte összefüggő települési szövetet hozva létre a városhatár mentén (KOC SIS J. B. 2008). Kialakultak az alacsony jövedelmű munkások lakta ún. „ingázófalvak” (KOVÁCS Z. – TOSICS I. 2014). 1946-ban a Fővárosi Közmunkák Tanácsa (fennállása: 1870-1948) új, egységes koncepciót alkotott az agglomeráció fejlesztésére, már csak 3,2 millió fős lakossággal számolva (SIPOS A. 2009). Az évtizedekig halogatott és többször módosított Nagy-Budapest-koncepciót végül a kommunista hatalom hajtotta végre: a törvény 1950. január 1-jén lépett hatályba. Huszonhárom korábbi, főként a pesti oldalon lévő települést csatoltak „Kis-Budapesthez”. Ezek közül hét akkoriban jelentős, fejlett központtal rendelkező megyei jogú város volt (Budafok, Csepel, Kispest, Pestszenterzsébet, Pestszentlőrinc, Rákospalota, Újpest), a többi tizenhat pedig község vagy nagyközség volt. A tervezők ekkor egy 2,3 millió fős lakosságszámra kezdtek tervezni (PERÉNYI I. 1961), és ez a szám egészen az 1989-es politikai és gazdasági rendszerváltásig megmaradt. Az államszocialista időszakban készített Általános Rendezési Tervek (1960, 1970, 1980) fókuszában a lakásépítési programok álltak (első, 1960-1975.; ill. második, 1975-1990.), de a fejlesztési tervek erősen áthatották az identitáspolitikai megfontolások is. A központosított tervezés célja az volt, hogy város történelmi magja és a hozzácsatolt peremkerületek közötti különbséget feloldja azért, hogy a hagyományos ún. „munkáskerületeket” modernizálja, és a meglévő sugárirányú utak mentén sűrítéssel és közlekedési infrastruktúrával összekapcsolja őket a központtal (PREISICH G. 1998).

Az 1990-es önkormányzati törvénnyel Budapest településtervezési rendszere többszintűvé vált, de a területrendezési és a szerkezeti tervek készítésének feladat- és hatásköre továbbra is a főváros hatáskörében maradt. Az ún. *erős szuburbanizáció* (KOVÁCS Z. – TOSICS I. 2014) eredményeként a főváros 1990 és 2010 között 300 000 lakost veszített, (EGEDY et al. 2017). Az új autópályák mentén növekedési agglomerációs pólusok alakultak ki (DÖVÉNYI Z. – KOVÁCS Z. 2006). Az 1994-es ÁRT öt nagy városfejlesztési zónát jelölt ki, amely máig alapvetően meghatározza a fejlesztési célok térbeliségét, mivel ezt a zónarendszert sem a 2003-as, sem a 2013-as városfejlesztési koncepció (BFVT 2013) nem változtatta meg. Ezzel Budapest FRENCH, R.A. és HAMILTON, F.E. (1979) modelljéhez hasonló felosztást alkalmaz, melynek három alapeleméhez képest két egyedi komponens jelenik meg az egyedi természeti adottságokra alapozva: a Duna menti zóna és a hegyvidéki zóna. A hatályos „Budapest 2030” koncepció (BFVT 2013) ismét hármas tagolást alkalmaz. A városközpontot hat csomópont veszi körül a Nagykörút mentén. Az összes „*mellékközpont*” (Flórián tér, Árpád híd metróállomás, Bosnyák tér, Örs vezér tere, Kőbánya-Kispest, Gubacs, Albertfalva, Kelenföld és MOM Park) az átmeneti zónában helyezkedik el, és legtöbbször intermodális csomópontként is funkcionál. A dokumentum a helyi központokat vonzáskörzet szerint különbözteti meg. A „*kiemelt jelentőségű helyi központok*” alatt olyan kerületi központokat vagy hagyományos közösségi központokat ért, amik összvárosi jelentőségűek. Ezek mind az átmeneti zónában, mind az elővárosi

zónában elhelyezkedhetnek. A „jelentős helyi központokat” olyan, csak alapvető szolgáltatásokkal rendelkező városrészi központokként határozza meg, amiknek nincs hatásuk a város egészére (LOSONCZY et al. 2022).

A városfejlesztési koncepció négy szintű központrendszert alkalmaz, a hierarchia alapja a funkcionális összetétel és a kiszolgálni kívánt vonzáskörzet kiterjedése (3. ábra). A különböző szinten lévő központok kijelölése mechanikusan igazodik a zónarendszerhez: megállapítható, hogy az 1950 előtt városként nyilvántartott települések nagyrészt megőrizték jelentős szerepüket, ugyanakkor az egykori falvak nagyobbik része (16-ból 9) nem jelenik a terven.

3. ábra Budapest központrendszere
Figure 3 Center system of Budapest

Forrás/Source: saját szerkesztés BFVT 2013 után / own representation after BFVT 2013

Bécs központrendszere

Az urbanizáció tette szükségessé Bécs első, 1892-es bővítését. A fejlődési elveket évtizedekre Otto Wagner 1911-es szerkezeti terve (MEGGYESI T. 2005 p. 181) határozta meg. A város területét 1938-ban, az Anschlusst követően bővítették ismét azzal a kimondott céllal, hogy a Német Birodalom második legnagyobb városává tegyék. Ezáltal egy regionális méretűnek nevezhető főváros jött létre, amelyet az alábbi számok jól mutatnak: 278-ról 1215 ha, 21-ről 26 kerület (JIROUT, H. 2020). Bécs 1954-es radikális területi csökkentése főként a túl nagy, ezáltal fenntarthatatlan településméret miatt vált szükségessé, de meg kell jegyezni azt is, hogy a „Groß-Wien” koncepció a hozzá kapcsolódó történelmi események miatt terhelte. Bécs közigazgatása jelenleg kétszintű: a fővárosi önkormányzat (Stadt) mint felsőbb szint mellett 23 kerület (Gemeindebezirk) alkotja.

Bécs városfejlesztési tervének hatályos verzióját (MA18 2014) utoljára 2019-ben hagyták jóvá. A tervet minden szempontból áthatja a népesség (prognózisok szerinti) drasztikus növekedésével kapcsolatos kihívások kezelése. A 2.3. „Zentren und Zwischenräume” című fejezet nevezi meg a központfejlesztés leghangsúlyosabb jelszavát: a vegyességet és a továbbfejlesztést (utóbbi azt jelenti, hogy a meglévő helyi központok rehabilitációja éppen olyan fontos, mint a városközpont és az új központok fejlesztése). A fejezetben leírtak szerint a cél a városrészi elképezések és a fővárosi szintű koncepció összehan-

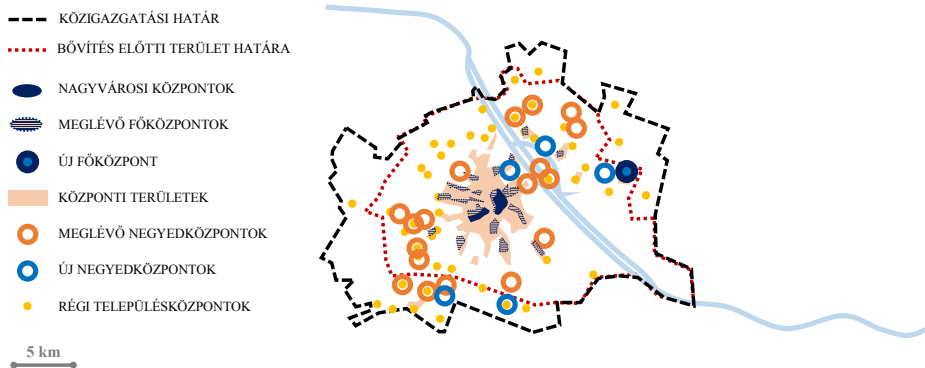
golása. Különösen azokon a helyeken fontos a központfejlesztésre helyezni a hangsúlyt, ahol a népesség növekedése várható. A tömegközlekedéssel jól elérhető, de alulfejlett és alacsony sűrűségű területek fejlesztése és sűrítése prioritás. A másik súlypontot a főutak menti fejlesztésekre helyezik.

A STEP 2025-höz egy külön központfejlesztési koncepció is készült (MA18 2019). Ennek két fő alapelve, hogy a központok fejlődését kontrollálja, és hogy kordában tartsa a kereskedelmi központokat. Ennek jegyében a terv kizárja a nagy területű kiskereskedelmi központok létesítését a tömegközlekedéssel rosszul elérhető térségekben és a családi házas, a kiskertes, valamint a zöldmezős területeken.

A terv karakteresen megkülönbözteti a meglévő központokat, az új központokat, a nagy kiterjedésű kereskedelmi központokat (utóbbiak telepítését erősen korlátozva). A koncepció összesen húsz beavatkozási lehetőséget sorol fel a három típushoz, melyek egyúttal az eszköztársat is jelentik. Fontos, hogy a dokumentum az alacsony sűrűségű területeket nem tartja megfelelőnek központok fejlesztésére (ilyenek pl. a kertvárosias, sorházas területek). Minden központtal szemben alapvető követelmény a nagyon jó közösségi közlekedési ellátottság; a sűrű lakónépesség a vonzáskörzetben; illetve az egyéb minőségi követelmények.

A központrendszer egyik tengelye: központi területek (*zentrale Bereiche*); további központok a külső kerületekben a kis távolságok városának elve szerint; új központok: új főközpont Seestadt Aspern, és az új negyedközpontok (4. ábra). A központrendszer másik tengelye (hierarchia): a nagyvárosi központok (*Metropolzentren*); a főközpontok (*Hauptzentren*); a negyedek központjai (*Quartierszentren*) és a központi területek (*zentrale Bereiche*). A központfejlesztési koncepcióban megjelennek a régi településmagok (*Alte Ortskerne*), de nem a fővárosra vonatkozó fejlesztési terv részeként, hanem tájékoztató jelleggel egy külön ábrán. A dokumentum jellemzése szerint ezek az alacsony sűrűségű külvárosias területeken találhatóak, csak alapszintű szolgáltatásokat tartalmaznak.

A bécsi fejlesztési terv kétszintű központrendszert alkalmaz, a hierarchia alapja Budapesthez hasonlóan a vonzáskörzet és a funkciószűrűség. A terv meglévő-tervezett jellegük szerint is megkülönbözteti a központokat, és a fenntarthatóság jegyében eltérően kezeli azokat. A dokumentum számos olyan intézkedést tartalmaz, amely az eredeti karakter megőrzését szolgálja; különösen az alacsony sűrűségű (és a beépítetlen) területekre vonatkozó, a nagykereskedelem számára tiltott zóna lehatárolása szolgálja ezt a célt.

4. ábra Bécs központrendszere
Figure 4 Center system of Vienna

Forrás/Source: saját szerkesztés MA18 2019 után / own representation after MA18 2019

Prága központrendszere

1915-17 környékén Max Urban építész és várostervező dolgozta ki Nagy-Prága utópista vízióját. Prága első jelentős bővítését Csehszlovákia első megalakulása után, 1922-ben, 37 környező település hozzácsatolásával hajtották végre. Ehhez kapcsolódóan készültek el az első rendezési tervek, amelyek nyomán új külvárosok épülhettek. 1960-ban újabb 8, 1968-ban pedig még 19 település annectálásával bővítették a főváros területét. 1974-ben, még 38 település bekebelezése után alakult ki a szakmai közegben jelenleg is Nagy-Prágának (*Velká Praha*) nevezett települési egység, amelynek területe majdnem 500 km². Az 1998 és 2002 közötti közigazgatási reformokat követően háromszintű önkormányzat jött létre, ahol a magisztrátus alá 22 igazgatási egység (*správní obvody*), és 57 önkormányzattal rendelkező városrész (*městské části*) rendelődik.

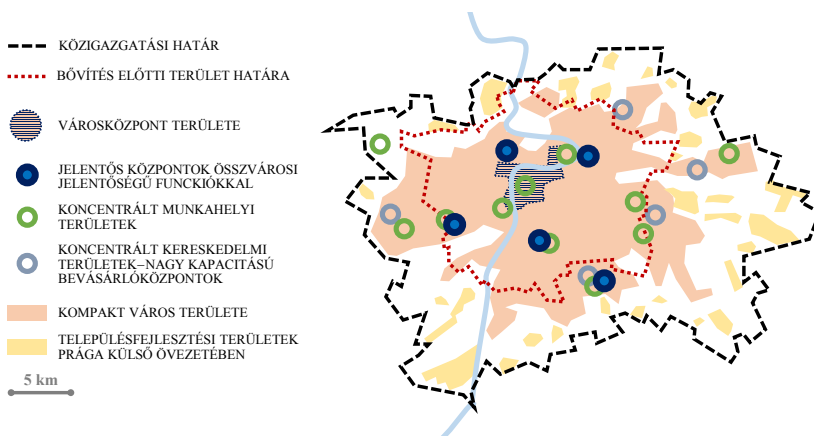
SÝKORA, L. (1999) szerint a rendszerváltás után a három legjelentősebb városszerkezeti átalakulás az alábbi volt (1): a történelmi belváros kommercializálódása; (2) néhány belvárosi negyed revitalizációja; (3) a külvárosok és Prága háttérterületének (*hinterland*) lakás- és kereskedelmi célú szuburbanizációja. Utóbbi jelenséggel kapcsolatban azt állítja, hogy míg a lakófunkció elszórta terjedt el, addig a kereskedelmi rendeltetések a közlekedési tengelyek és csomópontok, különösen a külvárosi metrómegállók közelében jelentek meg. Értelmezése szerint Prága koncentrikusan növekedett, és belülről kifelé haladva öt zónára osztható: (1) a történelmi városmag; (2) a belvárosi tömbök övezete; (3) a kertvárosok és villák övezete; (4) a kommunista nagy lakótelepek gyűrűje és (5) a vidékies táj övezete kisvárosokkal és falvakkal. Utóbbi zónával kapcsolatban rámutat arra, hogy a nagyívű fejlesztések megvalósíthatósága érdekében csatolták Prága területéhez, azonban a hetvenes évek közepén a fejlődés gazdasági visszaesésbe fordult, és a lakásépítés megtorpant. Az 1990 és 2012 közötti időtávra készült tanulmányukban, amelyben Prága külvárosát és az agglomerációt vizsgálták, VEITH, T. és JEBAVÝ, M. (2017) négyféle zöldmezős fejlesztést különített el. OUŘEDNÍČEK, M. (2005) Prága területén belül négy zónát különít el: a központot (a történelmi várost), a belvárost (a háború előtti várost), a külvárost (a lakótelepeket) és a perifériát („*Prága falvait*” (sic!)), és kimutatta, hogy a poszt szocialista szuburbanizáció a kilencvenes évek elején főként a perifériába irányult, majd a kétezres évek elejére a jelenség átterjedt a város környéki régiókra is (Prága-Kelet és Prága-Nyugat).

Hivatalosan az 1996-ban jóváhagyott városrendezési terv van hatályban, de elavult, ezért már nem ennek megfelelően történnek a fejlesztések. Eközben zajlik az új terv társadalmi egyeztetése, ezért a hamarosan hatályba lépő terv képezi az elemzés tárgyát. A készülő városrendezési tervet (IPR 2022a) két olyan speciális dokumentum egészíti ki, ami elsősorban a tudományos és elméleti alátámasztást hivatott biztosítani (IPR 2022b; IPR 2022c). Ezekben a dokumentumokban is *perifériának* nevezik a külső zónát, amit azzal indokolnak, hogy nem kívánják politikailag korrekten módon (pl. külvárosi zónaként) megnevezni azt a térséget, amiben a területfejlesztési problémák gyökerét, de egyúttal a megoldás kulcsát is látják. Ennek megfelelően a területfejlesztési terv (IPR 2022d) a szuburbanizáció káros hatásainak mérséklését tűzi ki célul, és három zónára osztja fel a főváros területét: a városközpont, a kompakt város zónájára és a külső zónára. A külső zónával kapcsolatos fő cél, hogy az eredeti, vidékies jelleget megőrizzék, beleértve a táji és épített karaktert is.

A fejlesztési terv a városközpont területét (*Celoměstské centrum rozšíření*) poligonál határolja le. Ezt követik a hierarchiában a jelentős központok összvárosi jelentőségű funkciókkal (*Významná centra s podílem celoměstských funkcí*), amelyekkel szemben

az a követelmény, hogy az egész városra kiterjedő vonzáskörzettel rendelkezzenek, és ezáltal policentrikus fejlődést biztosítsanak. A térkép tájékoztató jelleggel feltünteti a koncentrált munkahelyi területeket (*Oblast soustředěných pracovních příležitostí*) és a koncentrált kereskedelmi területeket – nagy kapacitású bevásárlóközpontokat (*Oblast soustředěného nákupe – velkokapacitní nákupní centra*).

A prágai fejlesztési terv kétszintű hierarchiát alkalmaz kevés pontszerű elemmel, amelyek között tematikus alapon, tehát a funkcionális összetétel alapján tesz különbséget (5. ábra). A terv lehatárolja a kiterjesztett kompakt város területét, amely egy nagy kiterjedésű, összefüggő régió – az alközpontok ezen területre esnek. A terv a külső zónára egy speciális kijelölést alkalmaz, ezek az ún. a településfejlesztési területek Prága külső övezetében (*Rozvoj osídlení ve vnějším pásmu hl. m. Prahy*) – itt nincsenek központi jelek. Ez azt tükrözi, hogy a bővítési területen lévő egykori települések és azok központjai kétféle elbírálás alá esnek: a városias szövetbe integrálandó és a kompakt város szövetébe nem integrálható (izolált) egységekké bomlanak.

5. ábra Prága központrendszere
Figure 5 Center system of Prague

Forrás/Source: saját szerkesztés IPR 2022a után / own representation after IPR 2022a

Belgrád központrendszere

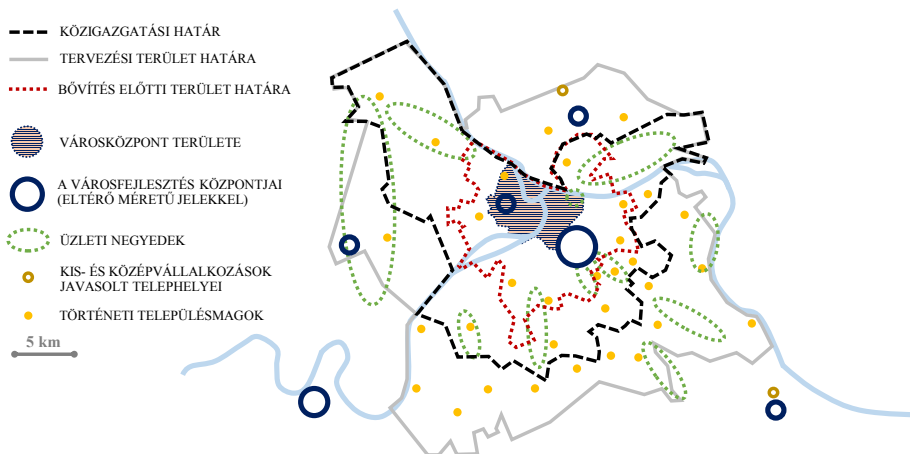
Szerbia fővárosa, Belgrád az oszmán-török hagyományokat követő településszerkezettel rendelkezik, de a későbbi osztrák-magyar érdekszférába tartozás is hatással volt rá (HEPPNER, H. 2015). A „*hauszmannizáció*” (vagyis a párizsi mintára, átvágásokkal történő modernizáció) megkésve, csak 1910-12 között zajlott le (BLAGOJEVIĆ, M.R. 2015). A két világháború között jelentős modernista építkezések zajlottak (HEPPNER, H. 2015); 1921-ben merült fel először Új-Belgrád megvalósításának ötlete, Belgrád és Zimony (*Zemun*) „organikus” összekötésének szándékával (ĐUKIĆ, A. 2015). Jugoszláviára kevésbé volt jellemző a szovjet mintakövetés, ezért mindvégig a modernista stílusirányzat volt uralkodó az építészetben. 1948-ban kezdődött Új-Belgrád építése, amely eredetileg a megalkuló Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság hatalmi központja lett volna (ĐUKIĆ, A. 2015). A két világháború közötti időszakban kialakult illegális lakónegyedek közül sokat a felszámoltak a szocialista lakásépítések kedvéért, de a tendencia a szocializmus kései szakaszában folytatódott, egy kiterjedt illegális övezetet képezve Belgrád körül; ezek

a telepések a délszláv háború miatt zsugorodásnak indultak, mozaikos területhasználatot eredményezve az eleve „félkész” státuszú területeken (ANTONIĆ, B.–ĐUKIĆ, A. 2018). Az emblematicus fejlesztések egyértelműen nem a külvárosra, hanem a belváros környéki barnamezős területekre koncentrálnak.

A település területét először 1929-1935, majd 1955-1960 között bővítették több ütemben, 10 településsel. A közigazgatási rendszer reformját követően Belgrád hivatalos területe 322 268 ha területűvé vált, de a város területe ebből csak 35 996 ha. A település (egyúttal NUTS2 régió) közigazgatása kétszintű: a polgármesteri hivatal alá 17 kerület (*eredetileg opština = városi község*) rendelődik, ebből 10 ún. urbánus és 7 szuburbánus kerületnek minősül. SAMARDŽIĆ, N. (2015) állítása szerint az utóbbi, vidékies karakterű települések a városvezetés számára inkább terhet jelentenek.

Belgrád teljes közigazgatási területére a területrendezési terv (PP, URBEL 2011) vonatkozik, amelyen belül a 7 szuburbánus kerületre külön rendezési tervek készülnek. Ezentúl Belgrád területére külön általános rendezési terv (GUP) készül (URBEL 2021), amely nem csak a város területére, hanem egy nagyobb kiterjedésű tervezési területre dolgozza ki a fejlesztés irányait. Ezért az elemzés során a GUP 2041 (URBEL 2021) tervezési területét érdemes figyelembe venni. A rendezési terv (PP) 2. számú tervlapján kijelölik a városfejlesztés központjait (*Урбани развојни центри / Urbani razvojni centri*), amelyek között a jelentőségbeli különbséget a méretük jelzi, de ez hierarchikus rendet nem jelent (6. ábra). A tervlap nem a központrendszerhez kapcsolódóan, de ábrázolja a beépített területeket (*Грађевинско земљиште / Građevinsko zemljište*), a tervezett üzleti negyedeket (*Привредне зоне / Privredne zone*), valamint a kis- és középvállalkozások javasolt telephelyeit (*Мogućност малих и средњих привредних погона / Mogućnost malih i srednjih privrednih pogona*).

A belgrádi településszerkezeti terven (3. számú tervlap) jelölt területfelhasználási egységek közül a kereskedelmi területek kijelölése tükrözi leginkább a központi területek helyzetét, de ezeknek a területeknek nincs köze a területrendezési terven lehatárolt célterületekhez. Mivel a központok elsősorban magas fejlesztési potenciállal rendelkező célterületek, ritkán és véletlenszerűen fednek át a történeti településmagokkal, amelyeket a tervek még tájékoztató jelleggel sem tüntetnek fel.

6. ábra Belgrád központrendszere
Figure 6 Center system of Belgrade

Forrás/Source: saját szerkesztés URBEL 2011 után / own representation after URBEL 2011

Bukarest központrendszere

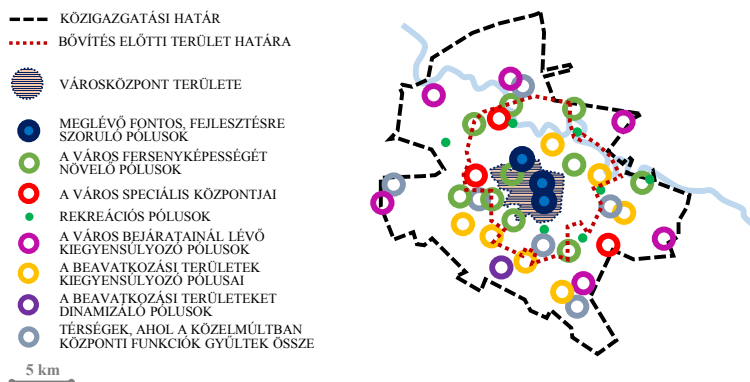
Románia fővárosára az oszmán-török hagyományokra épülő településszerkezet, de a francia-újlatin kötődés és mintakövetés volt jellemző (HEPPNER, H. 2015). 1921-ben a hivatalos zónarendszer az akkori külső zónát „*alacsony jövedelműek lakóterületére*” ill. „*villákra*” osztja fel (UDREA, A. 2015). A főváros területe a kommunista hatalomátvételt követően, 1951-ben és 1957-ben 78 km²-ről 229 km²-re nőtt, majd a gazdaság- és népesedéspolitikai hatalmi törekvések egymilliós városból 1992-re kétmillióssá tették (GUȚOIU, G. 2018). Az 1957-es általános rendezési terv moszkvai, „*kozopolita*” mintára készült el, a város külső gyűrűjében felépülő nagy lakótelepek eszerint valósultak meg. Az 1977-es földrendezés legitimitációt biztosított Ceaușescu autoriter, megalomán elképzeléseinek, és összesen 485 hektárnyi óvárost taroltak le a hatalmi reprezentáció érdekében (STROE, M. 2015). Az 1990-es forradalmat követően a város területe már nem növekedett, viszont az állami tulajdonú ipari-mezőgazdasági terület restitúciója, majd privatizációja lehetővé tette, hogy a beépített terület a belső periféria felé terjeszkedjen (STAN, A. 2015). Az 1996-os „Bukarest 2000” tervpályázat eredménye megvalósíthatatlan volt, de bevonzotta a nemzetközi befektetőket – a perifériára, ahol a legtöbb terület és fejlesztési potenciál állt rendelkezésre; eközben a várospolitikai elhanyagolta a peremterületeket (STAN, A. 2015). A nagy bevásárlóközpontok először a külvárosban, majd a belvárosban jelentek meg (ALEXANDRU, M. 2015). Bukarest közigazgatása háromszintű: a polgármester alatt 6 szektor (*sectoare*) és 45 kerület (*cartiere*) áll.

Az 1999-es általános városrendezési terv (*Plan Urbanistic General = PUG 1999*) 19 fejlesztési pólust ábrázolt, amelyeket a város vonzó, vegyes csomópontjaiként képzelt el. A hatályos városfejlesztési koncepció (CSB 2035, UAUIM-EMI-IHS 2012) három fő problémát vázol fel: az újonnan beépített területek rossz összeköttetését a városközponttal; a városközpont túltelítődését; valamint az ingázás jelenségét, amely a belvárost átszállóhellyel degradálja (ALEXANDRU, M. 2015). Az új szemléletű terv nem csak a területekre, hanem az utakra és a csomópontokra is alapozza a fejlesztést.

A terv a városközpont területét 1 db poligonnal ábrázolja. Ezenfelül nyolcféle kategóriát különböztet meg a központrendszerben, amelyek között a különbséget nem a hierarchia (alá-, fölérendeltség), hanem a javasolt rendeltetés adja, és mindegyiket ponszerű szimbólumként jeleníti meg (7. ábra). A meglévő fontos, fejlesztésre szoruló pólusok (*poli existenți importanți ce necesita ranforsare*) a városközponti poligon területével fednek át. A város versenyképességét növelő pólusok (*poli cu rol în sporirea competitivității orașului*) többsége a korábbi városterület határán helyezkedik el. A terv három speciális rendeltetésű központot (*poli specializați ai orașului /cercetare, transport/*) és 7 db rekreációs pólust (*poli de agrement*) tüntet fel. A város bejáratainál lévő, kiegyensúlyozó szerepű pólusok (*poli de echilibru în relație cu zonele de intrare în oraș*) egy karéjban helyezkednek el, mindegyik a bővítési területen található. A beavatkozási területek kiegyensúlyozó szerepű pólusai (*poli cu rol de echilibru pentru zona de inserție*) a terv egyéb munkarészeiben, a fejlesztési potenciál alapján meghatározott céltérségekhez kötődnek. A terven 1 db beavatkozási területet dinamizáló pólus (*poli cu rol în dinamizarea zonei de inserție*) jelenik meg. A tervlap tájékoztató jelleggel tüntet fel 4 olyan térséget, ahol a közelmúltban központi funkciók sűrűsödtek össze (*zone cu acumulare de centralitate recentă*).

Bukarest központrendszere kétszintű hierarchiát alkalmaz. A terv különlegessége, hogy nemhierarchikus jellege ellenére sok és sokféle elemmel dolgozik. A román főváros specialitása abban áll, hogy történeti településmagokról kevésbé lehet említést tenni: az

örökölt települési szövetet radikálisan újraírta először a kommunista lakáspolitikája, majd a rendszerváltás utáni sűrítés.

7. ábra Bukarest központrendszere

Figure 7 Center system of Bucharest

Forrás/Source: saját szerkesztés UAUIM-EMI-IHS 2012 után / own representation after UAUIM-EMI-IHS 2012

A központrendszerek módszertani összehasonlítása

A módszertani összehasonlítás két szempont szerint történik, amelyek alapja az eltérő szerepű központok közötti hierarchia és a hierarchiát tükröző központterminológia. A módszertani jellegzetességeket a 2. táblázat foglalja össze. Ez alapján az öt főváros központrendszerének terminológiai összehasonlítására a 3. táblázat tesz kísérletet.

2. táblázat – Table 2

Az öt főváros központrendszerének összehasonlítása a módszertan szempontjából
Methodological comparison of the five capital city center systems

Szempont	Budapest (HU)	Bécs (AT)	Prága (CZ)	Belgrád (RS)	Bukarest (RO)
hierarchia	városközpont + 3 szint	főközpontok + 1 szint	városközpont + 1 szint	városközpont + 1 szint	városközpont + 1 szint
a hierarchia alapja	vonzás-körzet	vonzás-körzet	funkcionális összetétel	funkcionális összetétel	funkcionális összetétel
meglévő/tervezett felosztás	–	van	–	van	van
elemek száma	62	59	22	17	40
a kijelölés módja	főközpont: régió + pontszerű elemek	főközpont: régió + lehatárolt régiók + pontszerű elemek	főközpont: régió + lehatárolt régiók + pontszerű elemek	főközpont: régió + szemantik régiók + pontszerű elemek	főközpont: régió + pontszerű elemek
bővítési terület kezelése	alárendelt	alárendelt	kettős	alárendelt	speciális
történeti települések integrálása	kettős	kettős	kettős	–	– (irreleváns)

Forrás/Source: saját szerkesztés / own representation

Az öt főváros központrendszerének összehasonlítása a terminológia szempontjából
Comparison of the five capital city center systems in terms of terminology

Szint	Budapest (HU)	Bécs (AT)	Prága (CZ)	Belgrád (RS)	Bukarest (RO)
tematikus	kiemelt nagykörűi helyszínek	nagyvárosi központok		–	meglévő fontos, fejlesztésre szoruló pólusok
1. szint	városközpont	főközpontok	városközpont területe	városközpont területe	városközpont területe
2. szint	mellékközpont	–	jelentős központok összvárosi jelentőségű funkciókkal	a városfejlesztés központjai (eltérő méretű jelekkel)	a város versenyképességét növelő pólusok (?)
3. szint	kiemelt jelentőségű helyi központ	negyedközpont	–	–	–
4. szint	jelentős helyi központ	–	–	–	–
tematikus	kereskedelmi központ	–	koncentrált kereskedelmi területek	–	olyan térségek, ahol a közelmúltban központi funkciók sűrűsödtek össze
tematikus	–	–	koncentrált munkahelyi területek	üzleti negyedek	a város bejáratainál lévő kiegyensúlyozó pólusok
tematikus	–	–	–	kis- és közép-vállalkozások lehetséges telephelyei	a beavatkozási területek kiegyensúlyozó pólusai
tematikus	–	–	településfejlesztési területek Prága külső övezetében	–	a beavatkozási területeket dinamizáló pólusok
tematikus	–	–	–	–	a város speciális központjai (kutatás, közlekedés)
tematikus	–	–	–	–	rekreációs pólusok

Forrás/Source: saját szerkesztés / own representation

Budapest a hierarchia szempontjából nem illeszkedik a választott települések körébe, mert több szintet különít el, mint bármelyik terv (összesen négyet). Budapest az elemek számát tekintve csak Béccsel mérhető össze. Az öt tervben élesen, vagy-vagy jellegűen elválnak a vonzáskörzet szerinti felosztás és a funkcionális összetétel (tematika) szerinti megkülönböztetés módszertana. Budapest a meglévő/tervezett központokat Prágához hasonlóan nem különíti el. A bővítési területet alárendelt módon kezeli a budapesti terv, ami azt jelenti, hogy a periféria területén kevesebb elemet helyez el. A történeti települések alközponttá emelése Budapesten inkább a korábban városi jogállású települések esetében jellemző, ezért az integráció kettősnek nevezhető.

Közös vonás, hogy mindenhol kitüntetett szerepe van a *főközpont(ok)*nak, amelyek vegyes funkciót betöltő területekként definiáltak. A főközpontot tehermentesítő, összvárosi jelentőségű funkciókat integráló *mellékközpontokat* valamilyen módon mindegyik településfejlesztési terv kijelöli. Budapest, Prága és Belgrád tervében jelenik meg a leg-

tisztábban, de áttételesen Bécs terve is tartalmazza, mivel ott a főközpontok egymással nem összefüggő poligonok. A budapesti kiemelt jelentőségű helyi központok és a bécsi negyedközpontok rendeltetése hasonló. A harmadik(-negyedik) szint csak ebben a két fővárosban jelenik meg, és ezen hierarchikus megközelítés alapja egyértelműen a helyi (az adott vonzáskörzetben élő) *lakosság* alapvető infrastruktúrával való kiszolgálása. A másik három kelet-közép-európai főváros esetében a központrendszer sokkal inkább a gazdaságfejlesztés, -élénkítés pólusait jelenti.

Összefoglalás

A területhasználati dimenzió szempontjából lényeges, hogy a vizsgált kelet-közép-európai fővárosokban mennyire voltak eredményesek a „nagy” főváros létrehozását célzó törekvések. Belgrád és Bukarest a központrendszer szempontjából kevésbé vehető össze Budapesttel a közigazgatási, módszertani és terminológiai különbségek miatt, de az elemzésük felhívja a figyelmet a közigazgatási terület gazdaságos megválasztásának fontosságára.

Az elérni kívánt cél tekintetében Budapest Prágához és Bécshez hasonlatos, mivel mind a három terv kettősen kezeli a közigazgatási bővítési területet: egyrészt a nagy kapacitású közösségi közlekedéssel ellátott (vagy ellátni tervezett) területeket igyekszik bekapcsolni az összvárosi rendszerbe; míg az azzal el nem látott területek szövetét tudatosan falusias-kertvárosias karakterben tartja. Ugyanakkor a végcél elérése a három fejlesztési tervben nagyon eltérő módon történik.

A kijelölt központok száma Bécs és Budapest esetében kiugróan magas, de míg Bécs tervében ezt a főközponti területek nagy száma indokolja, addig Budapesten ugyanezt az értéket leginkább a hierarchiában legalacsonyabb szintű „*jelentős helyi központok*” gyarapítják. Budapesten a „nagy” főváros ideájának megteremtése kevésbé látszik sikeresnek, hiszen minden mellékközpont a bővítési területen belül vagy annak határán helyezkedik el. A bővítési terület alárendelt kezelését még jobban erősíti, hogy az ún. „*kiemelt jelentőségű helyi központok*” lényegében a tradicionális külső kerületközpontok egyedi jelölései. Ezek kijelölésének módszertana nem konzekvens.

A bécsi és a prágai fejlesztési terv radikálisabb eszközöket alkalmaz a periféria kezelésére. A két főváros fejlesztési politikája egyértelműsíti, hogy mely területeket óhajtja bekapcsolni a metropolisz működésébe, és melyek azok a területek, amiket tudatosan nem sűrít tovább. Ezáltal a két példa – a tervlapok alapján legalábbis úgy tűnik – jobban számol a realitásokkal, és a budapesti fejlesztési tervnél sokkal sikeresebben érvényesíti a fenntarthatósági elveket.

Köszönetnyilvánítás

Köszönjük Branislav ANTONIĆ, Ștefana BĂDESCU, Mihai DANCIU, GERGELY Béla Zsolt, GUTI András, Jelena MARIĆ és Jitka MOLNÁROVÁ szakmai fordításban nyújtott önzetlen segítségét.

LOSONCZY ANNA KORNÉLIA
BME Urbanisztika Tanszék, Budapest
losonczyannakornelia@edu.bme.hu

ORBÁN ANNAMÁRIA
BME Szociológia és Kommunikáció Tanszék Budapest
orban.annamaria@gtk.bme.hu

BENKŐ MELINDA
BME Urbanisztika Tanszék, Budapest
benko@urb.bme.hu

IRODALOM

- ALEXANDRU, M. 2015: Urban planning through major planning documents after 1999: urban centrality between vision and reality. – In. DOYTCHINOV, G.–ĐUKIĆ, A.–IONIȚĂ, C. (szerk.): *Planning Capital Cities: Belgrade, Bucharest, Sofia*. Verlag TU Graz. pp. 234–247.
- ANTONIĆ, B.–ĐUKIĆ, A. 2018: The phenomenon of shrinking illegal suburbs in Serbia: Can the concept of shrinking cities be useful for their upgrading? – *Habitat International* 75. pp. 161–170.
- BARABÁSI A.-L. 2002: *Linked: The new science of networks*. Perseus Books Group.
- BÁRCZY I.–HARRER F. 1908: *Tanulmány a szomszédos községeknek Budapesthez való kapcsolásáról*. – Lechner Lajos Tudásközpont.
- BATTY, M.–LONGLEY, M. 1994: *Fractal cities – A geometry of form and function*. Academic Press.
- BENKŐ M.–KISSFAZEKAS K. 2019: Amoeba cities. – In. BENKŐ M.–KISSFAZEKAS K. (szerk.): *Understanding post-socialist European cities*. L'Harmattan, Budapest. pp. 8–25.
- BERTAUD, A. 2004: The spatial structures of Central and Eastern European cities: More European than socialist? [Előadás.]. *International Symposium on Post-Communist Cities the Russian and East European Center, Urbana-Champaign, IL*.
- BERTAUD, A. 2013: Alain Bertaud: The study of urban spatial structures. – elérhető: <https://alainbertaud.com>
- BFVT = Budapest Főváros Városépítési Tervező Kft. 2013: *Budapest 2030 Hosszú távú városfejlesztési koncepció, jóváhagyva a 767/2013 (IV.24.) Főv. Kgy. határozattal*. Budapest Főváros Polgármesteri Hivatala.
- BLAGOJEVIĆ, M. R. 2015: The modernization and urban transformation of Belgrade in the 19th and early 20th century. – In. DOYTCHINOV, G.–ĐUKIĆ, A.–IONIȚĂ, C. (szerk.): *Planning Capital Cities: Belgrade, Bucharest, Sofia*. Verlag TU Graz. pp. 19–43.
- BOURDEAU-LEPAGE, L.–HURIOT, J.-M. 2002: Metropolisation in Warsaw: economic change and urban growth. *Canadian Journal of Regional Science* 25. 3. pp. 423–446.
- Copernicus Land Monitoring Service 2018: *Urban Atlas LCLU 2018*. European Environment Agency (EEA).
- DOYTCHINOV, G.–ĐUKIĆ, A.–IONIȚĂ, C. 2015: The urbanism of Belgrade, Bucharest and Sofia – analogies, influences and differentiations. – In. DOYTCHINOV, G.–ĐUKIĆ, A.–IONIȚĂ, C. (szerk.): *Planning Capital Cities: Belgrade, Bucharest, Sofia*. Verlag TU Graz. pp. 264–270.
- DÖVÉNYI Z.–KOVÁCS Z. 2006: Budapest: The post-socialist metropolitan periphery between “catching up” and individual development path. – *European Spatial Research and Policy* 13. 2. pp. 23–41.
- ĐUKIĆ, A. 2015: New Belgrade: visions, plans and realizations 1950–2014. – In. DOYTCHINOV, G.–ĐUKIĆ, A.–IONIȚĂ, C. (szerk.): *Planning Capital Cities: Belgrade, Bucharest, Sofia*. Verlag TU Graz. pp. 160–173.
- EGEDY T.–KOVÁCS Z.–KONDOR A. C. 2017: Metropolitan region building and territorial development in Budapest: The role of national policies. – *International Planning Studies* 22. 1. pp. 14–29.
- EGEDY T. 2021: A kelet-közép-európai városrégiók átalakulása a posztfordi korban – elméleti alapok – *Földrajzi Közlemények* 145. 4. pp. 354–368.
- ENYEDI GY. 1988: *A városnövekedés szakaszai*. Akadémiai Kiadó.
- Eurostat 2023: *Database of Metropolitan Regions*. Európai Unió.
- FLORCZYK A.–CORBANE C.–SCHIAVINA M.–PESARESI M.–MAFFENINI L.–MELCHIORRI, M.–POLITIS P.–SABO F.–FREIRE S.–EHRlich D.–KEMPER T.–TOMMASI P.–AIRAGHÍ D.–ZANCHETTA L. 2019: *GHS Urban Centre Database 2015, multitemporal and multidimensional attributes, R2019A*. European Commission, Joint Research Centre (JRC).
- FRENCH, R. A.–HAMILTON, F. E. (szerk.) 1979: *The socialist city*. Wiley, Hoboken.
- GENTILE, M.–TAMMARU, T.–VAN KEMPEN, R. 2012: Heteropolitization: Social and spatial change in Central and Eastern European cities. – *Cities*, 29(5). pp. 291–299.
- GUȚOIU, G. 2018: Electoral Geography and the Post-Socialist City: Is the Pre-World War II Urban Tissue Still Important? Evidence from Bucharest at the Romanian Parliamentary Election of 2016. – *European Quarterly of Political Attitudes and Mentalities EQPAM* 7. 3. pp. 47–60.
- HEPPNER, H. 2015: Capital city as national vision at the Serbs, Bulgarians and Romanians. – In. DOYTCHINOV, G.–ĐUKIĆ, A.–IONIȚĂ, C. (szerk.): *Planning Capital Cities: Belgrade, Bucharest, Sofia*. Verlag TU Graz. pp. 10–18.

- IPR 2022a: Prague Institute of Planning and Development (IPR) Urban Planning Section, Office of the Metropolitan Plan 2022: Metropolitan plán. Elérhető itt: <https://metropolitniplan.praha.eu/jnp/index.html>
- IPR 2022b: Prague Institute of Planning and Development (IPR) Urban Planning Section, Office of the Metropolitan Plan 2022: Potential, priorities and flexibility – Key steps and time factor in metropolitan planning.
- IPR 2022c: Prague Institute of Planning and Development (IPR) Urban Planning Section, Office of the Metropolitan Plan 2022: The Spirit of the Plan – Ten Fundamental Theses on the Semblance of the City of Prague.
- IPR 2022d: Prague Institute of Planning and Development (IPR) Urban Planning Section, Office of the Metropolitan Plan 2022: Zásady územního rozvoje hl. m. Prahy.
- JIROUT, H. 2020: We are not alone! Perspectives from Europe – Vienna. – In. Architekten- und Ingenieurverein zu Berlin-Brandenburg e. V. BODENSCHATZ, H. – GOEBEL, B. – GRÄWE, Ch. – LEMBURG, P. – NITSCHKE, M. – SCHUSTER, W. (szerk.): Unfinished Metropolis. Volume 2: International Urban Planning Competition for Berlin-Brandenburg 2070. Perspectives from Europe. DOM Publishers. pp. 98–115.
- KÁDÁR, B. 2015: Pedestrian space usage of tourist-historic cities: Comparing the tourist space systems of Vienna and Prague to Budapest. [Doktori értekezés angol nyelven.]
- KOCSIS J. B. 2008: Városfejlesztés és városfejlődés Budapesten 1930–1985. – Gondolat Kiadó, Budapest.
- KOVÁCS Z. 2002: Az urbanizáció jellemzői Kelet-Közép-Európában a poszt-szocialista átmenet idején – Földrajzi Közlemények 126. (50.) 1–4. pp. 57–78.
- KOVÁCS, Z. – TOSICS, I. 2014: Urban Sprawl on the Danube: The Impacts of Suburbanization in Budapest. – In. STANILOV, K. – SÝKORA, L. (szerk.): Confronting Suburbanization: Urban Decentralization in Postsocialist Central and Eastern Europe Wiley-Blackwell Publishing. pp. 33–64.
- LOSONCZY, A. K. – ORBÁN, A. – BENKŐ, M. 2022: Contemporary Decentralized Development of a Centrally Planned Metropolis: The Case of Budapest. – Urban Planning 7. 3. pp. 144–158.
- Magistratsabteilung 18 – Stadtentwicklung und Stadtplanung Wien 2014: Stadtentwicklungsplan (STEP) 2025.
- Magistratsabteilung 18 – Stadtentwicklung und Stadtplanung Wien 2019: Fachkonzept – Mittelpunkte des städtischen Lebens / Polyzentrales Wien.
- MEGGYESI T. 2005: A 20. század urbanisztikájának útvessztői. – TERC Kiadó, Budapest.
- OUŘEDNÍČEK, M. 2005: New Suburban Development in the Post-socialist City: the Case of Prague. – In. ECKARDT, F. (szerk.): Paths of Urban Transformation. – Peter Lang, pp. 143–156.
- PERÉNYI I. 1961: Budapest és Környéke Általános Városrendezési Terve a nagyvárosok fejlesztési problémáinak tükrében. – Településtudományi Közlemények 13. 5. pp. 3–16.
- PREISICH, G. 1998: Budapest városépítésének története 1945–1990. – Műszaki Könyvkiadó, Budapest.
- SAMARDŽIĆ, N. 2015: Belgrade 1714-2014: Utopianism and urbcicide. – In. DOYTCHINOV, G. – ĐUKIĆ, A. – IONIȚĂ, C. (szerk.): Planning Capital Cities: Belgrade, Bucharest, Sofia. Verlag TU Graz. pp. 212–222.
- SHANE, D. G. 2011: Recombinant urbanism: Conceptual modeling in architecture, urban design and city theory. Wiley.
- SIPOS A. 2009: Nagy-Budapest létrehozásától Nagy-Budapest revíziójáig (1949–1956). – Múltunk, Politika-történeti Folyóirat 54. 3. pp. 4–31.
- STAN, A. 2015: Urban expansion in Bucharest, after 1990: errors and benefits. – In. DOYTCHINOV, G. – ĐUKIĆ, A. – IONIȚĂ, C. (szerk.): Planning Capital Cities: Belgrade, Bucharest, Sofia. Verlag TU Graz. pp. 224–233.
- STROE, M. 2015: Bucharest's urban planning instruments during the communist regime: systematization sketches, plans, projects and interventions. – In. DOYTCHINOV, G. – ĐUKIĆ, A. – IONIȚĂ, C. (szerk.): Planning Capital Cities: Belgrade, Bucharest, Sofia. Verlag TU Graz. pp. 116–138.
- SÝKORA, L. 1999: Changes in the internal spatial structure of post-communist Prague. – GeoJournal 49, pp. 79–89.
- SÝKORA, L. 2009: Post-socialist cities. – In. KITCHIN, R. – THRIFT, N. (szerk.): International encyclopedia of human geography 8. pp. 387–395.
- UAUIM = Universitatea de Arhitectura si Urbanism Ion Mincu, EMI Invest si IHS Romania 2012: Concept Strategic Bucuresti = CSB 2035.
- UDREA, A. 2015: The first urban plans of Bucharest in the rise of the 20th century. – In. DOYTCHINOV, G. – ĐUKIĆ, A. – IONIȚĂ, C. (szerk.): Planning Capital Cities: Belgrade, Bucharest, Sofia. Verlag TU Graz. pp. 62–79.
- URBEL = Urbanistički zavod Beograda JUP 2011: Prostorni Plan.
- URBEL = Urbanistički zavod Beograda JUP 2021: Generalni urbanistički plan Beograda 2041.
- VEITH T. – JEBAVÝ M. 2017: Landscape changes of Prague outskirts from 1990 to 2012. – Hort. Sci. 44, pp. 156–161.
- WEST, G. B. 2017: Scale: The universal laws of growth, innovation, sustainability, and the pace of life in organisms, cities, economies, and companies. Penguin.